

Чернівецький національний університет  
імені Юрія Федьковича

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО  
ТА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

Чернівці  
ЧНУ  
2012

УДК 349.2; 347  
ББК 67.9(4УКР) 305;  
67.9(4Р)304.

Рекомендовано до друку  
Вченою радою  
Чернівецького національного  
університету  
імені Ю. Федьковича  
(протокол №2 від 23.02.2012 року)

**Відповідальні редактори** – кандидат юридичних наук  
Н.Д.Гетьманцева, кандидат юридичних наук О.Я. Орловський  
**Рецензенти:** доктор юридичних наук Я.М. Шевченко,  
доктор юридичних наук Н.М.Хуторян

**Актуальні проблеми приватного та публічного права:** Монографія / Н.Д. Гетьманцева, Т.М. Волощенко, І.Г.Козуб та ін.; Відп. ред. Н.Д. Гетьманцева. – Чернівці: ЧНУ, 2012. – 211 с.

Монографія присвячена актуальним питанням, що виникають у сфері цивільного, трудового права та права пенсійного забезпечення. У монографії досліджуються джерела, предмет трудового права, механізм реалізації професійних спілок як сторони колективно-договірного регулювання, соціально-страхова природа пенсійних правовідносин, поняття та принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування, страхування як спосіб захисту та відновлення законних прав та інтересів, питання гарантій та принципів захисту корпоративних прав та інтересів акціонерів. Сформульовано обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, що регулює цивільні, трудові відносини та відносини, що виникають у праві соціального забезпечення.

Книга розрахована на наукових працівників, викладачів вузів, аспірантів, практикуючих юристів.

УДК 349.2 ; 347  
ББК 67.9(4УКР) 305; 67.9 (4 УКР) 304.  
Чернівецький національний університет, 2012  
Н.Д. Гетьманцева, Т.М. Волощенко,  
І.Г. Козуб та ін., 2012

## ЗМІСТ

<b>Гетьманцева Н.Д.</b> Передмова.....	4
<b>Гетьманцева Н.Д.</b> Джерело трудового права та його співвідношення з формою права .....	8
<b>Козуб І.Г.</b> Про предмет трудового права України.....	36
<b>Щербань В.А.</b> Механізм реалізації повноважень професійних спілок як сторони колективно-договірного регулювання.....	58
<b>Орловський О.Я.</b> Соціально-страхова природа пенсійних правовідносин у контексті нової моделі соціального забезпечення.....	102
<b>Трунова Г.А.</b> Загальнообов'язкове державне соціальне страхування: поняття та принципи .....	128
<b>Волощенко Т.М.</b> Гарантії та принципи захисту корпоративних прав та інтересів акціонерів.....	154
<b>Никифорак В.М.</b> Страхування як спосіб захисту та відновлення законних прав та інтересів.....	180

## СТРАХУВАННЯ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗАКОННИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Страховання – одна із найдавніших категорій суспільних відносин. За твердженнями науковців страховання існувало ще у феодальному, і навіть у рабовласницькому суспільстві, причому це було «справжнє страховання» [25, с.34]. Справа в тому, що життя та діяльність людини завжди супроводжується певним ризиком, а саме ризиком майнових втрат, втрати здоров'я тощо. На цьому ґрунті і виникла ідея відшкодування матеріального збитку шляхом його солідарного розподілу між заінтересованими суб'єктами. Водночас життєвий досвід, що ґрунтується на багаторічних спостереженнях, дав змогу дійти висновку про випадковий, поодинокий характер настання надзвичайних подій, які призводять до певних негативних наслідків. Як наслідок, кількість зацікавлених юридичних і фізичних осіб досить часто буває більшою, ніж кількість потерпілих від різних небезпек. За таких умов страховання, як механізм солідарного розподілу збитків, між заінтересованими суб'єктами суттєво зменшує або ж узагалі усуває негативні наслідки певних надзвичайних подій. Подібна обставина і зумовила той факт, що страховання історично було, досі залишається і завжди буде актуальним і необхідним засобом захисту прав та інтересів тих суб'єктів, життя і діяльність яких пов'язана з ризиком заподіяння шкоди.

Питання, пов'язані із страхованням, а саме його виникненням, механізмом дії, класифікацією його видів, останнім часом все більше привертають увагу науковців. Ґрунтовні дослідження з даного питання були здійснені М.І.Брагінським, В.Д.Ларічевим, К.І.Піловим, В.К.Райхером, В.І.Серебровським, Ю.Б.Фогельсоном, М.Я.Шиміновою та ін. Не менш вагомий внесок у наукову розробку проблеми страховання склали праці таких відомих вчених-юристів з загальних питань теорії цивільного права, як: А.М.Белякової, М.І.Брагінського, С.М.Братуся, П.А.Варула, В.В.Вітряньського, О.О.Красавчікова, О.Е.Лейста,

В.В.Луця, М.С.Малеїна, Г.К.Матвеева, В.А.Ойгензіхта, Й.О.Покровського, І.С.Самощенко, А.П.Сергеева, В.О.Тархова, Ю.К.Толстого, М.Х.Фарукшина, Я.М.Шевченко та ін. Питанням здійснення окремих видів страхування своєї праці присвятили Т.Г.Александрова, В.Д.Базилевич, К.С.Базилевич, О.Д.Заруба, О.Б.Крутік, О.В.Мещерякова, Т.В.Нікітіна, І.В.Орлова, А.П.Плешков, В.Г.Ульяніщев, Е.А.Уткін, В.В.Шахов, І.Е.Шинкаренко та ще ряд інших авторів. Подібна увага зі сторони науковців до досліджуваного питання аж ніяк не заперечує можливість здійснення подальшого наукового пошуку у галузі страхування, а навпаки свідчить про надзвичайну актуальність страхування, як правового механізму захисту майнових прав та інтересів фізичних та юридичних осіб.

Сучасна цивілістика знає чимало способів і механізмів захисту цивільних прав та інтересів. Більшість із них своїм корінням сягають ще у римське право, яке, до речі, не знало досконалих механізмів примусу боржника до виконання свого зобов'язання. Як наслідок, такий примус був майже неможливий. А відповідальність, яка існувала за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, не завжди мала належний ефект. У зв'язку із цим у кредиторів з'явилася зацікавленість у існуванні додаткових засобів захисту та відновлення їхніх прав.

Найдієвішим механізмом у цьому відношенні стали так звані гарантії належного виконання зобов'язання, які відігравали додаткову роль. Їх сутність полягала не в примусі боржника до виконання, а у спрямованості на кінцевий результат – забезпечення належного виконання зобов'язання. На більш пізньому етапі розвитку римського суспільства серед основних форм забезпечення зобов'язань виділялися особисті та реальні гарантії зобов'язань.

При особистій гарантії у відносини боржника та кредитора вводилась додаткова особа – гарант, яка і брала на себе обов'язок виконання, якщо боржник на це був неспроможний. А при реальній гарантії кредитор отримував владу над майном боржника,

яке ставало заставою. Загалом же ж, римська юриспруденція передбачала таку систему правових засобів забезпечення зобов'язань: *arra* (завдаток), *stipulatio poena* (штраф або неустойка), застава (*pignus, hypotheca*), порука (*adpromissio, fidejussio*) [20, с.364].

Цілком очевидно, що серед наведених засобів немає страхування, яке, враховуючи його зміст і призначення, також може виступати в якості правового засобу забезпечення зобов'язань на рівні із порукою та гарантією. Пов'язано це із тим, що страхування по суті ніколи не трактувалося у значенні механізму забезпечення належного виконання зобов'язань, оскільки це лише одна із багатьох його можливих функцій.

Від моменту свого виникнення страхування спрямоване на захист законних прав та інтересів не лише тих осіб, які перебувають у певних договірних відносинах, але й усіх суб'єктів цивільних правовідносин, які можуть зазнати суттєвих збитків від негативних подій у їхньому житті та діяльності. Досліджуючи витоки страхування, більшість учених-правознавців сходяться на тому, що навіть у своїх первинних формах існування страхування завжди було спрямоване в першу чергу на охорону прав та інтересів осіб, і вже як наслідок, – на компенсацію збитків у разі настання негативних подій (страхових випадків).

У процесі свого багатовікового історичного розвитку страхування виробило основоположні принципи, на підставі яких сьогодні формуються всі страхові правовідносини. Серед найважливіших з них, які безпосередньо характеризують страхування як надійний механізм захисту та відновлення порушених прав та інтересів, виділимо такі: принцип страхового інтересу, принцип реального відшкодування збитків, принцип суброгації та принцип співстрахування і перестрахування.

Аналізуючи зміст принципу страхового інтересу, необхідно виходити з того, що страхування спрямоване на захист лише законних прав та інтересів. У зв'язку із цим статтею 980 Цивільного кодексу України та статтею 4 Закону України «Про

страхування» визначено, що предметом страхування можуть бути лише ті майнові інтереси, які не суперечать чинному законодавству і пов'язані з: 1) життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); 2) володінням, користуванням та розпорядженням майном (майнове страхування); 3) відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

Досліджуючи питання страхового інтересу, яким і повинен, до речі, володіти страхувальник при укладенні договору страхування, ми цілком погоджуємось із позицією тих науковців, які стверджують, що в якості предмета страхування можуть виступати лише майнові інтереси осіб, і в жодному разі не конкретні об'єкти матеріального світу [24, с.11-12; 25, с.212]. Втім, треба зауважити, що ще наприкінці XIX, початку XX ст. з такою позицією погоджувалися далеко не всі. Так, російський правознавець С.Е.Ліон визначав інтерес як можливість отримати (чи не отримати) від речі певну вигоду. Тому, на його думку, можливим було лише страхування реально існуючих речей, а страхування інтересу суперечило основним загальноприйнятим положенням договору страхування [13, с.2-4].

Ми ж, зі свого боку, вважаємо, що Закон України «Про страхування» правильно визначив предмет страхування, тому що безпосередньо ні життя, ні здоров'я, ні навіть майно застрахувати не можна. Застрахувати можна лише майнові інтереси осіб, пов'язані з життям, майном або відповідальністю. Укладаючи договір страхування і сплачуючи страхову премію, страхувальник має на меті забезпечити власний законний майновий інтерес, а саме – отримати по можливості повну грошову компенсацію (зокрема при особистому та майновому страхуванні) або ж зберегти (відновити) попередній майновий стан шляхом перекладення обов'язку відшкодування завданих страхувальником збитків на страховика (при страхуванні відповідальності).

Як видно із вищенаведеного, страхування цивільної

відповідальності переслідує особливу мету. На відміну від майнового страхування (де страхуванню підлягають конкретні майнові інтереси фізичних і юридичних осіб, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном, тобто з ризиком його пошкодження, втрати чи знищення), і особистого страхування (коли предметом страхування виступають майнові інтереси на випадок настання певних подій, пов'язаних з життям застрахованих осіб), безпосередньою метою страхування цивільної відповідальності є захист майнових інтересів потенційних заподіювачів шкоди.

У літературі панує також інша думка, згідно з якою страхування відповідальності покликане, перш за все, забезпечувати інтереси потерпілих осіб. Можливо, ця думка і виправдана з соціальної позиції [29, с.35], але, на наш погляд, вона не витримує критики, якщо ми розглядаємо страхування відповідальності як цивільні правовідносини. Договір укладається особою, яка має власний майновий інтерес. Щоб задовольнити його, необхідно сплачувати страхові премії. Тому навряд чи страхувальник при виникненні зобов'язальних відносин піклується про «благо» невідомих йому третіх осіб. Отже, страхування цивільної відповідальності є гарантією збереження майнових благ осіб, діяльність яких пов'язана із підвищеним ризиком заподіяння шкоди, у разі виникнення у них обов'язку відшкодувати шкоду третім особам [17, с.59]. В цьому полягає страховий інтерес, під яким слід розуміти матеріальні витрати, яких би зазнав страхувальник у випадку заподіяння ним шкоди третім особам, якби його цивільна відповідальність не була застрахована [34, с.11]. Зрозуміло, що законодавець при впровадженні обов'язково страхування не піклується про приватні інтереси, тобто інтереси окремих осіб, проте внаслідок укладення договору страхування відповідальності все ж таки досягається подвійна мета [3, Ст.3].

Не менш важливий для страхування принцип реального відшкодування збитків. Страхова сума в договорі страхування визначає граничний розмір зобов'язань страховика з виплати



грошової компенсації. При цьому кожний із трьох видів страхування має свій специфічний порядок визначення страхової суми.

Наприклад, особисте страхування характеризується цілковитою свободою сторін у визначенні розміру страхової суми. Справа в тому, що ні життя, ні здоров'я особи оцінити неможливо. Саме тому розмір страхової суми за договором особистого страхування найчастіше залежить винятково від фінансового становища страхування і, набагато рідше, від фінансового становища страховика. Водночас зауважимо, що в повній мірі таке правило стосується лише страхування життя, яке суттєво відрізняється від інших видів особистого страхування своїм накопичувальним характером. Саме за договорами страхування життя розмір страхової суми завжди прямо пропорційно залежить від розміру та кількості сплачених страхувальником страхових внесків, а також від терміну дії самого договору.

При здійсненні майнового страхування страхова сума визначається страховою (дійсною) вартістю майна або її частиною і за жодних умов не може перевищувати таку вартість. Законом заборонене так зване «подвійне» незаконне майнове страхування. Іншими словами мова йде про страхування одного предмета одночасно в кількох страхових компаніях на повну його вартість. При цьому від страховиків приховується інформація про те, що існують і інші діючі договори страхування щодо даного предмета (а це є прямим порушенням вимог закону [4, Ст.21 п.3]). Наслідком такого шахрайства може бути, як мінімум, виплата всіма страховиками лише дійсної вартості застрахованого майна, або ж як максимум – відмова всіх страховиків у виплаті страхової суми за фактом приховання правдивих відомостей про предмет страхування та діючі щодо нього договори страхування, а також створення перешкод для з'ясування причин настання страхового випадку.

На відміну від майнового страхування, при страхуванні цивільної відповідальності сторони встановлюють у договорі

граничну суму відшкодування – ліміт відповідальності страховика (подібний термін вперше використаний у Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01.07.2004 р.). Справа в тому, що визначити наперед розмір шкоди, яка може бути заподіяна страхувальником третім особам, тобто «встановити точний розмір страхового інтересу ... неможливо» [21, с.93]. Тому при укладенні договору страхування цивільної відповідальності еквівалентом страхової суми береться середня ймовірна величина збитків, які можуть бути заподіяні, наприклад джерелом підвищеної небезпеки, за певний період на певній території.

Можливо, одним із найспецифічніших принципів страхування є суброгація. Саме поняття суброгації запозичене зі страхового законодавства європейських країн. Зокрема, в англійській системі права принципи здійснення суброгації нерозривно пов'язані з договором страхування, в якому можуть обумовлюватись різні особливості переходу прав. Підставою виникнення суброгаційних взаємовідносин є згода страхувальника і страховика, яка укладається при виплаті страхового відшкодування або визнанні страхового випадку. Такі відносини, згідно із законом, можуть виникати лише при майновому страхуванні. Втім мусимо зазначити, що французьке право іноді допускало виникнення права вимоги страховика до заподіювача шкоди також при страхуванні від нещасних випадків [15, с.41]. До наведеного можна додати твердження Р.Саватьє про те, що «будь-яке право вимоги може бути передане, якщо воно стосується грошей, передання речей або виконання робіт, за винятком тих, які невіддільні від особистості кредитора» [26, с.372].

Як невід'ємний та необхідний принцип у страхуванні, суброгація відіграє дуже важливу роль. Страхування – це вид цивільно-правових відносин, що спрямований на захист майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання страхових випадків. Якщо страхові випадки носять об'єктивний (не залежний від волі та дій осіб) характер, то питання про суброгацію не виникає взагалі, оскільки

немає винних у заподіянні шкоди осіб (наприклад, стихійне лихо). Якщо ж настання страхового випадку було зумовлене винними діями окремих суб'єктів цивільного права, то в такому разі механізм страхування повинен мати в своєму арсеналі засіб, який здатний або самостійно реагувати на неправомірні дії заподіювачів шкоди, або забезпечити перехід до цивільно-правової відповідальності як універсального механізму «майнового виховання» [16, с.260-261]. Ця обставина й обґрунтовує необхідність існування в страхових правовідносинах механізму суброгації.

У зв'язку з тим, що за договором майнового страхування страховик виплачує страхове відшкодування страхувальникові чи вигодонабувачеві та після цього отримує право вимоги до винної в заподіянні збитків особи, можна стверджувати наступне. Під час реалізації механізму суброгації виникає ціла система правовідносин між трьома суб'єктами: 1) страховиком; 2) особою, винною в заподіянні шкоди; 3) страхувальником (вигодонабувачем). Для кожного з них суброгація має окреме значення і переслідує різні цілі.

Для страховика суброгація являє собою безумовний інтерес, оскільки забезпечує повернення виплачених страхових сум (відшкодування). Отримані у такий спосіб суми зараховуються до доходів страховика, знижуючи таким чином його економічні збитки. Слід відзначити, що подібна економічна мета страховика піддавалася критиці деякими вченими-правознавцями. Наприклад, позиція відомого дослідника страхових правовідносин В.І.Серебровського з приводу можливості страховика отримати відшкодування від винної особи виглядала таким чином: «не може бути, на нашу думку, оправданим право регресу ще й тому, що за взятий на себе ризик страховик уже отримав винагороду (премію). А висувуючи вимогу до заподіювача шкоди, страховик може отримати (включаючи отримані ним премії) навіть більше того, ніж він сам виплатив страхувальникові» [27, с.548].

Та якщо притримуватися подібної позиції, то можна прийти до неприйняттого висновку про відсутність ризику у страховика за

договором майнового страхування, виходячи з того, що він у будь-якому разі зможе після настання страхового випадку та виплати страхового відшкодування, компенсувати свої витрати за рахунок заподіювача шкоди. Справа в тому, що спроби стягнення сум, право на які переходить у порядку суброгації, не завжди мають судову перспективу. Наприклад, майна, яке належить боржникам – фізичним особам, може виявитись недостатньо для покриття відшкодованих за договором страхування збитків. Можливо, що необхідне буде подання цивільного позову в кримінальному процесі. У деяких випадках відповідальність боржника взагалі обмежується законодавчо визначеними лімітами. Так, відповідно до ст.22 Конвенції для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень від 12.10.1929 р. (зі змінами від 28.09.1955 р.), відповідальність міжнародного повітряного перевізника за шкоду, заподіяну багажу та вантажу, обмежується, виходячи з розрахунку еквіваленту 20 дол. США за 1 кг [30, с.129-130]. У решті-решт, багато страхових випадків за договорами майнового страхування носять суто об'єктивний характер і відповідальних осіб узагалі немає, а отже, неможлива і суброгація.

Стосовно заподіювача шкоди механізм суброгації переслідує по суті аналогічну до цивільно-правової відповідальності мету, а саме: компенсувати збитки (але вже не потерпілій особі, а страховикові), а отже, у такий спосіб покарати і виховати винну особу. Окремі дослідники, зокрема Ю.Б.Фогельсон, обґрунтовують необхідність суброгації вимогами справедливості [32, с.86]. Справедливість вимагає безпосереднього відшкодування винною особою, завданих нею збитків, при цьому немає значення кому саме: страхувальникові чи страховикові (але вже в порядку суброгації).

Особливе значення принцип суброгації має для страхувальника. З приводу так званого «стримуючого характеру» суброгації дуже влучно висловився М.І.Брагінський. На його думку, суброгація перш за все виражає вимогу, яка є в основі майнового страхування: не допустити перетворення страхування в джерело безпідставного збагачення. «Таке перетворення

відбудеться, зокрема, якщо страхувальник при загибелі чи пошкодженні застрахованого майна зможе отримати суму, рівнозначну зазначеним збиткам, двічі: від того, дії якого стали причиною настання страхового випадку, і від свого контрагента за договором страхування – страховика» [6, с.150]. Уникнути таких наслідків можна, якщо визнати, що задоволення вимоги страховиком тягне автоматичне припинення зобов'язання, яке виникло між потерпілим і заподіювачем шкоди. Однак це потягне за собою безкарність правопорушення, вчиненого останнім.

Вищевказане дає можливість стверджувати, що суброгація уявляє собою оптимальний спосіб вирішення проблеми співвідношення відшкодування шкоди потерпілій особі та відповідальності правопорушника. Завдяки передбаченому нею переходу прав задоволеними виявляються інтереси всіх трьох учасників відповідних правовідносин.

Відзначимо, що всі правові норми з урегулювання суброгаційних відносин мають імперативний характер. Це означає, що сторони в договорі майнового страхування не можуть за власним бажанням скасувати право страховика на суброгацію. На відміну від вітчизняного цивільного законодавства, Цивільний кодекс Російської Федерації (ст.965) дозволяє вилучити з договору страхування вказане право страховика. Необхідність такого вилучення може бути викликана кон'юнктурними розрахунками страхувальника, зацікавленого в укладенні вигідного договору зі своїми клієнтами. У російській страховій практиці досить часто суброгаційні права страховиків вилучаються з договорів страхування виставкових експонатів, витворів мистецтва, оскільки організаторам виставок, салонів чи вернісажів, відповідальним за збереження довірених їм об'єктів, важко чи взагалі неможливо встановити особу, винну в заподіянні збитків [14, с.557]. Але в будь-якому разі, нікчемною буде визнана угода сторін про відмову від суброгації при наявності умислу заподіювача шкоди, оскільки протилежне суперечило б загальним принципам цивільно-правової відповідальності за навмисне заподіяння шкоди.

Досить часто на практиці страховики стикаються із ситуацією, коли страхувальник, отримавши страхове відшкодування, висуває позов про відшкодування завданої шкоди до винної особи. Зрозуміло, що остання по суті не може відмовити страхувальникові, посилаючись на те, що страхувальник уже отримав компенсацію, завданих йому збитків. У зв'язку з цим страховик має право вимагати від страхувальника повернення необґрунтовано одержаних сум на підставі п.4 ст.26 Закону України «Про страхування», де зазначено, що страховик має право відмовити у виплаті страхового відшкодування, якщо страхувальник вже отримав повне відшкодування збитків за майновим страхуванням від особи, винної у їх заподіянні. Останнє зумовлено одним із основних принципів страхування, сутність якого полягає в тому, що страхування не може бути засобом збагачення страхувальника. Воно покликане лише компенсувати його збитки.

В окремих випадках реалізація права вимоги до особи, винної за збитки, може стати неможливою з вини страхувальника, якщо ним порушені строк чи порядок пред'явлення претензій і позовів, не зібрані необхідні документи або з його вини не встановлена особа, відповідальна за збитки. Такі обставини слугують підставою для відмови страховика у виплаті страхового відшкодування.

Дискусійне в наукових колах питання співвідношення понять «суброгація», «регрес» і «цесія». Стосовно порівняння понять «суброгація» та «регрес» позиції окремих науковців розходилися в тому, чи є суброгація самостійною у відношенні до регресу моделлю, чи тільки його різновидом. На думку одних учених, суброгація вкладалася в загальне уявлення про регрес. Наприклад, ототожнення понять суброгація та регрес зустрічається у працях Г.Ф.Шершеневича [35, с.425] та В.І.Серебровського [27, с.547]. У працях І.Б.Новіцького суброгація явно виходила за межі розуміння регресу [18, с.94].

На наш погляд, вірною є оцінка природи суброгації незалежно від регресу. Різниця між регресом та суброгацією принципова.

Суттєва відмінність полягає в тому, що регрес передбачає існування двох зобов'язань: перше – головне, яке виконує третя особа, і друге – те, яке виникає на підставі й у зв'язку з виконанням першого, тобто похідне (регресне) зобов'язання. Врахування сталої термінології «перехід до страховика прав страхувальника», яка використовується як в Законі України «Про страхування», так і в Цивільному кодексі України, також не дозволяє змішувати «перехід» наявного права (суброгація) і виникнення нового права (регрес).

На відміну від регресу, при суброгації не виникає нових правовідносин: має місце правонаступництво в уже існуючому на момент виплати страхового відшкодування зобов'язанні [15, с.41]. Справа в тому, що чинний Цивільний кодекс України не розглядає перехід до страхової організації прав страхувальника щодо особи, винної в заподіянні збитків у якості правонаступництва. До прийняття у 1995 році Кодексу торговельного мореплавства (статтею 269 якого визначено сутність суброгації в морському страхуванні) та у 1996 році – Закону України «Про страхування» (ст.27), вважалося, що виконання обов'язку з виплати страхового відшкодування (який впливає з договору страхування майна) породжувало нове, регресне зобов'язання, що має свій вияв при виконанні зобов'язання замість іншої особи і спрямоване на повернення сум, раніше сплачених за боржника. А Цивільний кодекс України містить норму, відповідно до якої право особи, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою (тобто право зворотної вимоги), іменується регресом [1, Ст.1191].

Формальна різниця між суброгацією та регресом полягає також у тому, що в законодавстві передбачені різні моменти початку перебігу строку позовної давності для цих двох різних механізмів. Відповідно до п.6 ст.261 Цивільного кодексу України, за регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається з дня виконання основного зобов'язання, тобто з моменту, коли безпосередньо виникає регресне зобов'язання. А ось зміна сторін у зобов'язанні, згідно зі статтею 262 Цивільного

кодексу України не змінює порядку обчислення та перебігу позовної давності. Тобто страховик повинен обчислювати цей строк не з моменту виплати страхового відшкодування, а з моменту, коли страхувальник чи вигодонабувач дізнались або повинні були дізнатися про порушення свого права.

Водночас суброгацію необхідно відрізнити і від цесії. За загальним правилом уступка вимоги завжди передбачає наявність угоди, на підставі якої першопочатковий кредитор передає право вимоги новому кредитору. Уступка вимоги ніколи не вчиняється сама по собі, тільки заради того, щоб передати право попереднього кредитора новому. На відміну від цесії, підставою для заміни кредитора при суброгації є не угода [22, с.262], а особливий юридичний склад: настання страхового випадку і виплата страхового відшкодування. Перехід прав до страховика відбувається незалежно від згоди суб'єктів первинного правовідношення, тобто – за законом. Саме тому відсутність згоди зі сторони боржника в основному зобов'язанні не може слугувати підставою недопустимості переходу прав страхувальника.

Можливість застосування механізму суброгації обмежується законодавством рамками майнового страхування. Таким чином, враховуючи ту обставину, що Законом України «Про страхування» передбачено існування трьох видів страхування: особистого, майнового страхування та страхування відповідальності, а також виходячи з буквального змісту ст.27 вказаного Закону, можна зробити висновок про недопустимість застосування суброгації в особистому страхуванні та страхуванні відповідальності. В особистому страхуванні механізм суброгації дійсно неможливо застосувати у зв'язку із тим, що ст.515 Цивільного кодексу України не допускає заміни кредитора у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Зовсім протилежна, і далеко не безспірна ситуація щодо можливості застосування суброгації складається при страхуванні



цивільної відповідальності, яке до 1996 року взагалі не виділялося як окремий самостійний вид, а входило до складу майнового страхування. Як ми вже з'ясували законодавство не допускає перехід від одних осіб до інших вимоги про відшкодування шкоди, викликані ушкодженням здоров'я або заподіянням смерті. Відповідно суброгації при настанні страхових випадків, пов'язаних із заподіянням шкоди особі, не відбувається. Отже, на підставі викладеного можна прийти до висновку, що при страхуванні відповідальності суброгація можлива лише в разі заподіяння шкоди майну фізичних чи юридичних осіб. Після виплати страхового відшкодування страховик стає правонаступником потерпілої особи (вигодонабувача) і набуває право вимоги до винної в заподіянні збитків особи. Перехід права від страхувальника неможливий, оскільки необхідна наявність зобов'язання. Право вимоги до заподіювача шкоди, яким виступає сам страхувальник, автоматично припиняється внаслідок збігу кредитора і боржника в одній особі.

Страхування відповідальності не може бути засобом, щоб відкупитися від відповідальності за винні дії. Саме тому в окремих випадках страховик усе ж таки наділений правом вимагати від страхувальника повернення страхового відшкодування, але це вже не буде ні регресна вимога, ні суброгація, а санкція за порушення умов договору страхування: страхове відшкодування не виплачується, якщо страховий випадок був зумовлений навмисними діями [8, с.234] чи бездіяльністю або навіть умисним злочином страхувальника чи інших зацікавлених осіб [4, Ст.26 пп. 1, 2] (вигодонабувачів). Подібний порядок вирішення питання застосовується страховими компаніями багатьох зарубіжних країн. Наприклад, в Італії страховик має право відмовити у виплаті страхового відшкодування не лише за наявності навмисних дій страхувальника, але й при його грубій необережності [36, Р.117-127].

Отже, суброгація в страхуванні – це особливий правовий механізм, що забезпечує перехід права вимоги, яке виникає у

страхувальника або особи, що отримала страхове відшкодування, до винної в заподіянні збитків особи. Багато питань, що з'являються під час реалізації принципу суброгації в страхуванні обумовлюють необхідність серйозного теоретичного дослідження, оскільки їх вирішення на підставі істинної правової природи відносин, які виникають після страхової виплати, може зняти багато практичних проблем.

Принципами страхування, які визначають методи (способи) та порядок перерозподілу страхового ризику є співстрахування та перестрахування. При цьому спосіб розподілу ризику між двома та більше страховиками шляхом покладення на кожного з них заздалегідь обумовленої частки можливих збитків страхувальника називається співстрахуванням [1, Ст.986].

Співстрахування наділене своїми специфічними рисами. По-перше, при співстрахуванні завжди укладається лише один договір страхування. По-друге, страхуванню підлягає лише один і той самий предмет. По-третє, перелік страхових випадків на випадок настання яких укладається договір страхування також завжди однаковий для всіх страховиків. По-четверте, в разі настання страхового випадку кожен зі співстраховиків виплачує страхувальникові (застрахованій особі чи вигодонабувачеві) лише частину збитків, яка заздалегідь визначена у договорі. Це означає, що обов'язок з виплати страхової суми (страхового відшкодування) може бути розподілений між усіма співстраховиками на началах часткової чи солідарної відповідальності відповідно до ст.ст. 540-544 ЦК України. Тобто, у договорі обов'язково повинні міститися умови, які визначають права й обов'язки кожного зі співстраховиків.

На практиці механізм співстрахування найчастіше застосовується в якості способу забезпечення страхових потреб, що мають значні за обсягом ризику, або ж як способу певної взаємодопомоги страховиків, коли в одного із них співвідношення активів і страхових зобов'язань не дозволяє взяти на страхування весь ризик. До того ж співстрахування застосовують у випадках,

коли немає можливості передати частину ризику в перестраховування.

Ініціатором створення схеми співстрахування може бути як страховик, так і страхувальник чи страховий брокер. У цьому разі страхувальник чи страховий брокер розділяють ризик на частини для співстрахування його кількома страховиками.

Стосовно перестраховування зауважимо, що перший крок щодо його нормативного визначення як самостійного інституту цивільного права був зроблений із прийняттям у березні 1996 року Закону України «Про страхування». Правда, в законі місце перестраховування у системі страхування так і не було визначене. Йому присвячено лише одну статтю. На підставі Закону 24 жовтня 1996 року Кабінетом Міністрів України затверджене Положення про порядок здійснення операцій з перестраховування, що проіснувало до 4.02.2004 р., коли Кабінетом Міністрів України був затверджений новий Порядок та вимоги щодо здійснення перестраховування у страховика (перестраховика) нерезидента.

Та незважаючи на вищезазначені правотворчі заходи, більшість питань, пов'язаних з особливостями реалізації механізму перестраховування, а точніше формами та методами його здійснення, досі залишаються невизначеними. Саме тому Україна була змушена запозичити конструкції та особливості врегулювання перестраховувальних операцій у країн із розвинутою системою перестраховування. Досвід останніх переконує у тому, що перестраховування займає окреме місце у системі страхування, а тому до нього не можуть застосовуватися закони про договір страхування. Наприклад у законах про договір страхування Німеччини, Швейцарії, Австрії, Франції, Данії, Швеції, Норвегії, Фінляндії передбачено, що до договорів перестраховування норми про договір страхування не застосовуються [23, с.12-13]. При цьому закони про договір перестраховування в цих країнах відсутні [19, с.49]. А у Великобританії, Киргизії та деяких інших країнах договір перестраховування традиційно розглядається як різновид договору страхування. Як наслідок, до нього застосовуються правила, сформульовані для договорів

страхування [19, с.48-49]. Нарешті, у таких країнах, як Росія, Білорусія, Вірменія, Таджикистан, Узбекистан до договору перестрахування застосовуються правила про договір страхування підприємницького ризику, якщо договором перестрахування не передбачено інше.

Отже, очевидно, що в Україні та багатьох інших зарубіжних країнах взаємовідносини сторін у перестрахуванні регулюються здебільшого диспозитивними нормами цивільного права, а окремі їх аспекти взагалі не визначені законами чи іншими правовими актами. Як наслідок, подібні відносини регулюються найчастіше звичаями ділового обороту та договорами перестрахування у кожному конкретному випадку [5, с.186]. Подібна ситуація призводить до того, сторони користуються повною свободою договору, і це дозволяє їм обрати обсяг перестраховального покриття у відповідності з особливими вимогами прямого страховика і найбільш зручну форму договору. З цього приводу ще В.К.Райхер указував, що цивільно-правове регулювання перестраховальних відносин засноване майже виключно на договорах перестрахування. Цивільне законодавство, як правило, утримується від нормування цих відносин, які розгортаються без участі «широкого публіки», у вузькій діловій сфері досвідчених страхових професіоналів [25, с.143].

Водночас зазначимо, що, окрім цивільно-правових норм, на відносини перестрахування впливають адміністративно-правові норми, які встановлюють порядок реєстрації та ліцензування діяльності перестраховальних організацій, повноваження державних органів з нагляду за діяльністю перестраховальних організацій, обмеження на поточні валютні операції, норми податкового права і деякі інші. Проте практика їх застосування виходить за рамки досліджуваної теми.

У зв'язку із тим, що договір перестрахування виступає в якості основного джерела перестраховальних відносин, необхідним елементом дослідження даної проблеми є з'ясування специфічних рис цього договору.

Економічною сутністю всіх страхових відносин є формування страховиками за рахунок внесків страхувальників спеціальних грошових фондів, із коштів яких надалі й здійснюється компенсація збитків, завданих страхувальникові внаслідок настання страхового випадку. Тут відбувається первинне накопичення коштів і первинний розподіл ризику між суб'єктами правовідношення.

А при перестрахованні відбувається перерозподіл уже сформованих страхових фондів і, відповідно, вторинний перерозподіл того ж по-суті страхового ризику. Отже, якщо об'єктом страхування завжди виступають майнові інтереси осіб, пов'язані з життям, майном чи цивільною відповідальністю, то об'єктом перестраховання завжди виступає винятково ризик виплати страхової суми (відшкодування). Іншими словами, «пряме страхування здійснюється або від усіх небезпек, або від визначених, і перелік яких достатньо широкий, а перестраховання захищає лише від одного ризику – від настання страхового випадку за основним договором страхування» [11, с.36].

Отже, якщо об'єктом договору перестраховання є ризик виплати страхової суми за оригінальним договором страхування при настанні випадків, передбачених оригінальним договором страхування, закономірно виникає питання: «що вважати страховим випадком за договором перестраховання?» З цього приводу В.І.Серебровський зазначав, що «поняття «страхового випадку» надзвичайно важливе для страхового права ... оскільки, тільки з настання страхового випадку доводиться говорити про реалізацію страхових правовідносин у розумінні виконання основної його функції – виплати страховиком страхової суми» [28, с.126].

Згідно із Законом України «Про страхування», страховий випадок – це подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій

особі. Одразу визнаємо, що таке визначення досить важко пристосувати до договору перестраховання. Зважаючи на це, визначити страховий випадок за договором перестраховання можна, виходячи із самого поняття перестраховання, яке розкрито в ст.12 Закону України «Про страхування» та ст.987 Цивільного кодексу України. Отже, перестраховання – це страхування одним страховиком (цедентом, перестраховальником) на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика) резидента або нерезидента, який має статус страховика або перестраховика, згідно з законодавством країни, в якій він зареєстрований. Зміст наведених статей закономірно повинен привести нас до висновку, що страховим випадком при перестрахованні належить вважати безпосередньо факт *виконання страховиком своїх зобов'язань перед страхувальником*, а точніше, виплата страхової суми (відшкодування).

Закономірно, що в науковій літературі питання про зміст страхового випадку в перестрахованні вирішується неоднозначно. Наприклад, до аналогічного висновку про зміст страхового випадку за договором перестраховання у своїх дослідженнях прийшли С.В.Дедіков [11, с.35-36], О.О.Пірожков [19, с.50, 56], М.І.Брагінський [6, с.170], К.Ю.Бубнова [7, с.355] та інші правознавці. На думку противників подібного висновку, страховим випадком виступає подія, яка виражається в самому факті настання вказаного в оригінальному договорі страхового випадку (наприклад, при особистому страхуванні – це смерть страхувальника чи застрахованої особи; при майновому – загибель чи пошкодження майна і т.д.). Аргументи, які наводяться прибічниками такої позиції, виглядають так. По-перше, навіть якщо подія була визнана страховим випадком, це ще не означає, що страховик виплатить страхове відшкодування, оскільки у страхувальника існують також зустрічні зобов'язання: сплатити страхову премію, повідомити достовірну інформацію про об'єкт страхування і т.п. По-друге, страховий випадок повинен відбутися в період дії договору страхування. По-третє, в договорі (правилах)

страхування, зазвичай, існують винятки зі страхового покриття, наприклад, настання страхового випадку внаслідок впливу ядерного вибуху, військових дій та ін. Виплата страхового відшкодування не проводиться також і в тому разі, якщо розмір збитків не перевищує розміру франшизи, вказаної в договорі страхування. Відповідно, не можна говорити про еквівалентність понять «страховий випадок» і «виплата страхового відшкодування». Тобто наявність страхового випадку – це необхідна, але все ж таки недостатня умова виплати страхового відшкодування.

На нашу думку, подібне розуміння страхового випадку за договором перестрахування може призвести до наступного. Якщо врахувати, що договори перестрахування традиційно закінчуються одночасно з оригінальним договором страхування, то у недобросовісного перестраховика з'являється законна підстава нічого не виплачувати перестраховальникові, якщо той здійснив страхову виплату поза межами строку страхування, навіть коли страховий випадок мав місце в період дії страхування [10, с.44].

Аналіз наведених позицій приводить до висновку, що, виходячи із змісту ст.987 Цивільного кодексу України та ст.12 Закону України «Про страхування», страховим випадком за договором перестрахування необхідно визнати факт виплати страховиком страхового відшкодування за основним (оригінальним) договором страхування. Подібний висновок є закономірним, якщо врахувати те, що страховик перестраховує не певну подію, а ризик виконання ним своїх зобов'язань перед страхувальником. Отже, до тих пір, поки страховик не виплатить страхувальникові страхову суму, він не має права вимагати сплати йому відповідних сум перестраховиком [6, с.170].

Важливою рисою договору перестрахування є спеціальний порядок переходу прав страхувальника до страховика в порядку суброгації, передбачений ст.993 Цивільного кодексу України та ст.27 Закону України «Про страхування». Указані статті встановлюють правило, згідно якого після виплати страхового відшкодування за договором майнового страхування до страховика в межах виплаченої

суми переходить право страхувальника на висунення вимоги про відшкодування збитків до особи, винної в їх заподіянні.

Справа тут полягає в тому, що відповідно до основної концепції перестраховання, яка вкоренилася у російській цивілістиці (у вітчизняній цивілістиці такої концепції взагалі немає), перестраховання розглядається як різновид звичайного майнового страхування [9, с.219; 27, с.492]. Отже, якщо перестраховання розглядати як вид майнового страхування, то й у перестраховика за аналогією повинно також виникати право на суброгацію. Цілком природно постає питання, до кого конкретно він вправі звернутися зі своїми вимогами? Одряду треба виключити особу, яка винна у збитках, заподіяних страхувальникові за основним договором страхування, оскільки стосовно неї суброгація виникає у першопочаткового страховика в повному обсязі. Виникнення суброгації у перестраховика до цієї особи суперечить фундаментальним принципам права про недопустимість подвійного покарання за одне правопорушення. Як наслідок, виникає ситуація, коли право вимоги існує, а боржника, до якого ця вимога може бути звернена, немає. Інша справа, що практика перестраховання створила достатньо коректний метод розв'язання цієї проблеми – за перестраховиком визнається право на отримання частини відшкодування, отриманого перестраховальником в порядку суброгації, пропорційно його долі у страховій виплаті. Однак цілком зрозуміло, що такий особливий обов'язок перестраховальника аж ніяк не можна розглядати в якості суброгації.

Наступна особливість договору перестраховання розкривається через спеціальні принципи, на підставі яких він укладається. Зокрема, мова йде про принцип «наслідування долі» та принцип «дотримання рішень і дій страховика». Перший принцип орієнтований на підкорення перестраховика об'єктивним обставинам, які пов'язані з перестрахованим ризиком, а саме таким обставинам, що не залежать від волі перестраховальника [12, с.53]. Другий принцип означає, що перестраховик зв'язаний рішенням перестраховальника про виплату страхового відшкодування і повинен відшкодувати перестраховальникові частину виплаченого



ним страхового відшкодування особі, на користь якої був укладений договір страхування, якщо перестраховальник прийняв таке рішення [7, с.358].

Незважаючи на те, що наведені принципи не закріплені у чинному законодавстві, вони досить ефективно діють у практиці перестраховання і отримали ґрунтовну наукову розробку. Так, на підтвердження дієвості принципу «дотримання рішень та дій страховика» Ю.Б.Фогельсон зазначає, що якщо перестраховик не буде дотримуватися рішень та дій прямого страховика, то у нього фактично з'являється можливість безпосередньо брати участь у врегулюванні питань відповідальності за прямим договором [31, с.99]. Це, на його думку, суперечить основоположному принципу перестраховання, згідно з яким страховик, який уклав договір перестраховання, залишається відповідальним перед страхувальником у повному обсязі (аналогічне положення міститься також у п.2 ст.987 ЦК України).

Справді, позиція Ю.Б.Фогельсона зрозуміла і справедлива з погляду перестраховальника. Більше того, варто погодитись і з тим, що на практиці принцип слідування рішенням і діям перестраховальника найчастіше реалізується в облігаторному (обов'язковому) перестрахованні, в рамках якого перестраховик, по суті, позбавлений реальної можливості оцінювати всі рішення та дії перестраховальника через відсутність необхідних для цього відомостей (до речі, такі відомості перестраховальник надавати не зобов'язаний). Водночас підкреслимо, що облігаторне перестраховання саме завдяки принципу слідування рішенням і діям перестраховальника за своєю суттю наближається до певної форми фінансової гарантії. Справа в тому, що перестраховик не здійснює оцінку кожного з автоматично перестрахованих ризиків, не розслідує страхових випадків, а по суті лише надає контрагенту свій капітал, тобто свої фінансові гарантії на той випадок, коли обсяг перестрахованих ризиків за звітний період виявиться збитковим.

Згідно зі ст.1 ЦК України, всі учасники цивільних правовідносин юридично рівні та незалежні, а тому набувають і

реалізують свої цивільні права на підставі вільного волевиявлення та власного інтересу. Цілком очевидно, що наведений вище принцип слідування рішенням і діям перестраховальника суперечить центральному принципу цивільного права. Проте перестраховик вправі обрати для себе не лише облігаторне (обов'язкове) перестраховування, але й факультативне, тобто добровільне перестраховування, в рамках якого обидва суб'єкти перестраховальної діяльності вільні як у передачі, так і в прийнятті ризику. Більше того, сторони дуже часто самі вводять у текст договору факультативного перестраховування цілий ряд обмежень відповідальності перестраховика. Тому, як бачимо, категоричної суперечності між наведеними принципами немає.

Значний інтерес для з'ясування сутності договору перестраховування становить особливий порядок розрахунку премій. Цілком очевидно, що для страховика важливо знати вартість перестраховування, оскільки ці витрати повинні бути враховані ним при визначенні розміру страхової премії за прямим договором страхування. Подібні дії страховика зумовлені тим, що страхувальник ні за яких умов не може бути стороною договору перестраховування (на відміну, наприклад, від співстрахування), тому за рахунок сплати страхувальником премії страховик у змозі компенсувати всі свої витрати на ведення страхової справи (в тому числі й витрати на перестраховування).

Способи розрахунку премій по перестраховуванню відрізняються для пропорційного та непропорційного перестраховування. Розрахунок премії за договором перестраховування для пропорційного покриття досить простий: «премія визначається як певна фіксована частка, премії та збитки розділяються в даній пропорції» [37]. Однак простий поділ прямих премій неприпустимий для прямого страховика, адже він несе витрати на огляд об'єкта страхування, на рекламу, а також повинен сплачувати комісійні страховим брокерам тощо. Перестраховик не несе таких витрат. Щоб врівноважити подібну ситуацію, за договором перестраховування на перестраховика покладається

обов'язок виплачувати прямому страховикові (перестраховальникові) додаткові комісійні, які є частиною оригінальної страхової премії. У цьому і проявляється особливість договору перестраховання, оскільки чинним законодавством такий обов'язок перестраховика взагалі не передбачається. Більше того, навіть якщо застосувати аналогію і порівняти договір перестраховання з договором страхування, то виявиться, що страховик повинен платити страхувальникові за те, що той укладає з ним договір, а не навпаки [7, с.359].

У випадку непропорційного перестраховання кінцева вартість для перестраховика стає відомою лише після оплати всіх претензій, а це може зайняти кілька років після настання страхового випадку. А перестраховик повинен розраховувати премії для того, щоб збирати їх з прямих страховиків. Премії повинні покривати очікуваний рівень збитків, адміністративних витрат, включаючи брокерські комісійні, а також забезпечувати прибуток перестраховикові. Премії зазвичай визначаються як процентна частка від премій прямого страховика, а сама процентна частка визначається, виходячи із досвіду попередніх років.

**Висновки.** Проведений аналіз змісту основних принципів страхування дозволяє нам стверджувати, що воно є повноцінним, ефективним та надійним механізмом (способом) захисту та відновлення законних прав та інтересів. Первинною і, по суті, основною метою страхування є компенсація тих збитків, які були зумовлені настанням страхового випадку і, як наслідок, відновлення попереднього становища. Окрім цього, страхування може бути спрямоване і на запобігання настанню страхового випадку, тобто безпосередньо на захист прав та інтересів.

Одним із принципів страхування, який дозволяє найбільш ефективно захистити права страхувальників є суброгація. Суброгація – це особливий правовий механізм, що забезпечує перехід права вимоги до страховика, яке первинно виникає у страхувальника або особи, що отримала страхове відшкодування, до винної в заподіянні збитків особи. Отже, даний механізм, по-

перше, надійно захищає майнові інтереси страхувальника, оскільки він завжди отримує від страховика належне страхове відшкодування і, по-друге, запобігає випадкам уникнення відповідальності осіб, винних у заподіянні збитків (настанні страхового випадку).

Надійність страхування як механізму захисту законних прав та інтересів осіб у межах окремої країни багато в чому залежить також від розвитку перестрахового ринку. Перестраховання, як і співстрахування, виступає методом (способом) розподілу значного за обсягом страхового ризику. Завдяки перестрахованню здійснюється прихований перерозподіл прийнятого на страхування ризику і передача його частини іншим страховикам (перестраховикам). А вигідність такого «прихованого» механізму перерозподілу страхового ризику для страхувальника очевидний – страховик за основним договором завжди залишається відповідальним перед страхувальником у повному обсязі (у повній страховій сумі).

### **Література**

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. – К.: Атіка, 2003. – 416 с.
2. Кодекс торговельного мореплавства України. Введений в дію Постановою ВР № 277/94-ВР від 09.12.94 р. // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 47. – Ст. 349.
3. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 1 липня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України(ВВР). – 2005. – №1 від 07.01.2005. – Ст.1.
4. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. в редакції Закону України від 04.10.2001 р. // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 205 від 7 листопада.
5. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Страхование: Учебник. – СПб.: Питер, 2001. – 256 с.

6. Брагинский М.И. Договор страхования. – М.: Статут, 2000. – 174 с.
7. Бубнова К.Ю. К вопросу о правовой природе договора перестрахования // Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей. Вып. 6 / Под ред. О.Ю.Шилохвоста. – М.: НОРМА, 2003. – С.349-367.
8. Введение в шведское право / Отв. ред. Крылов Б.С. – М.: Юридическая литература, 1986. – 341 с.
9. Воблый К.Г. Основы экономии страхования. – М.: Анкил, 1995. – 228 с.
10. Дедиков С.В. Перестрахование и закон // Финансы. – 1998. – №7. – С.42-48.
11. Дедиков С.В. Перестрахование на «оригинальных условиях» // Страхование право. – 2002. – № 1. – С.33-44.
12. Дедиков С.В. Принцип следования решениям и действиям страховщика // Хозяйство и право. – 2002. – №8. – С.53-64.
13. Договоръ страхования по русскому праву. Изсльдование кандидата правъ С.Е.Ліона. – М.: Товарищество «Печатня С.П.Яковлева», 1892. – 85 с.
14. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй (постатейный). Изд. 3-е, испр. и доп. / Руководитель авт. кол-ва и отв. ред. проф. О.Н.Садиков. – М.: Юридическая фирма КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 1998. – 799 с.
15. Михеев В. Суброгация в страховом праве России // Страхование дело. – 2000. – № 11. – С.41-45.
16. Никифорак В.М. Принцип суброгації в страхуванні // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 21. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – 2003. – С.260-265.
17. Никифорак В.М. Сучасний стан обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів в Україні // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 478: Правознавство. – Чернівці, 2008. – С.58-63.

18. Новицкий И.Б. Регрессные обязательства между социалистическими хозяйственными организациями. – М.: Юр. лит., 1952. – 184 с.
19. Пирожков О.А. Обзор судебно-арбитражной практики по спорам из договоров перестрахования (введение) // Страховое дело. – 2002. – № 10. – С.48-56.
20. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
21. Потяркин Д.Е. Интерес в страховании // Государство и право. – 1998. – № 4. – С.89-93.
22. Почуйкин В.В. Уступка права требования в гражданском праве // Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей. Вып. 4. / Под ред. М.И.Брагинского. – М., 2002. – С.262.
23. Пфайфер К. Введение в перестрахование. – М.: Анкил, 2000. – 158 с.
24. Пылов К.И. Страховое правоотношение по советскому гражданскому праву и проблемы его совершенствования. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: МГУ, 1987. – 18 с.
25. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. – Москва-Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1947. – 282 с.
26. Саватье Р. Теория обязательств. Юридический и экономический очерк. /Пер. с франц. Р.О.Халфиной. – М.: Прогресс, 1972. – 441 с.
27. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. – М.: Статут, 1999. – 567 с.
28. Серебровский В.И. Очерки советского страхового права. – М.: Государственное издательство, 1926. – 235 с.
29. Слепнев А. Оптимальная модель закона об обязательном страховании автогражданской ответственности с учетом современной практики страхового дела и экономической ситуации в России // Страховое дело. – 2000. – №10. – С.35-40.
30. Справочник по страховому бизнесу / Под ред. Уткина Э.А. – М.: ЭКМОС, 1998. – 416 с.

31. Фогельсон Ю. Сделки перестрахования по действующему законодательству // *Хозяйство и право*. – 1997. – №8.
32. Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 264 с.
33. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я.М.Шевченко. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – Ч.2. – 896 с.
34. Чапічадзе Я. Об'єкт страхових правовідносин // *Підприємство, господарство і право*. – 2006. – №6. – С.10-12.
35. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Т. II. – СПб., 1908. – 625 с. (Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Т. 2. Товар. Торговые сделки. – М.: Статут, 2003. – 480 с.)
36. Alpa, Guido. L'assurance de responsabilite civile du professionnel en droit italien // *Rev. intern. de droit compare*. – P., 1993. – A. 45, № 1. – P.117-127.
37. David Bland. Insurance: principles and practice. – London: The Chartered Insurance Institute, 1993.